

ОБ'ЄКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАГАЛЬНОГО СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ЗНАЧЕННЯ

THE OBJECT AS AN ELEMENT OF THE GENERAL COMPOSITION OF THE CRIMINAL OFFENSE, ITS FEATURES AND MEANING

Орловський Р.С., д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Пахомов А.В., студент III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються проблеми об'єкта як одного з обов'язкових елементів загального складу кримінального правопорушення.

Наголошується, що правильне вирішення питань, пов'язаних з об'єктом, як обов'язковим елементом загального складу кримінального правопорушення має цілком конкретне практичне значення.

В науці кримінального права існує більше десятка різних концепцій розуміння об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення. Висловлюється позиція, згідно з якою об'єктом кримінального правопорушення є саме суспільні відносини, що характеризуються сукупністю взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів: суб'єкти, предмет відносин та соціальний зв'язок. Вказується, що більшість кримінальних правопорушень завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння саме тим суспільним відносинам, які регулюються нормами права (приватного чи публічного), але це не дає підстави стверджувати, що абсолютно всі суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону регулюються приписами права.

У роботі зазначається, що предмет як факультативна ознака об'єкта загального складу кримінального правопорушення може страждати, а може і не страждати від вчиненого кримінального правопорушення. У зв'язку з динамічністю та розвитком суспільних відносин, до предмета кримінального правопорушення пропонується відносити, окрім матеріальних явищ, ще й нематеріальні.

Авторами вбачається, що не кожен суб'єкт суспільних відносин, на які здійснюється посягання може бути визнаний потерпілим у кримінально-правовому значенні. Суб'єкт (учасник) охоронюваних суспільних відносин та потерпілий співвідносяться як рід та вид. Зауважується, що потерпілого не можна розглядати складовою частиною, елементом суспільних відносин, на які посягає злочинець, навпаки, потерпілий є самостійною факультативною ознакою об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення поряд із суспільними відносинами та предметом кримінального правопорушення. Автори вважають, що потерпілим у кримінальному праві можна розглядати тільки фізичну особу, що ґрунтується на: 1) аналізі чинного законодавства; 2) словниковому тлумаченні терміну «потерпілий»; 3) прикладній доцільності такого розуміння.

Ключові слова: кримінальне право, об'єкт загального складу кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення, потерпілий від кримінального правопорушення, загальний склад кримінального правопорушення, кваліфікація кримінального правопорушення.

The article examines the problems of the object as one of the mandatory elements of the general composition of the criminal offense.

It is emphasized that the correct solution of issues related to the object, as a mandatory element of the general composition of the criminal offense, has a very specific practical significance.

In the science of criminal law, there are more than a dozen different concepts of understanding the object as a mandatory element of the general composition of a criminal offense. The position is expressed, according to which the object of a criminal offense is precisely social relations, which are characterized by a set of interconnected and mutually complementary elements: subjects, the subject of relations, and social connection. It is indicated that the majority of criminal offenses cause damage or create a threat of damage to those social relations that are regulated by the norms of law (private or public), but this does not give grounds for asserting that absolutely all social relations that are protected by the criminal law are regulated by the provisions of the law.

The work notes that the subject as an optional feature of the object of the general composition of the criminal offense may or may not suffer from the committed criminal offense. In connection with the dynamism and development of social relations, it is proposed to attribute, in addition to material phenomena, also intangible ones to the subject of a criminal offense.

The authors believe that not every subject of social relations, which is encroached upon, can be recognized as a victim in the criminal sense. The subject (participant) of protected social relations and the victim are related as genus and species. It is noted that the victim cannot be considered a constituent part, an element of social relations, on which the criminal encroaches, on the contrary, the victim is an independent optional feature of the object as a mandatory element of the general composition of the criminal offense along with social relations and the subject of the criminal offense. The authors believe that only a natural person can be considered a victim in criminal law, which is based on: 1) analysis of current legislation; 2) dictionary interpretation of the term "victim"; 3) applied expediency of such an understanding.

Key words: criminal law, object of the general composition of a criminal offense, subject of a criminal offense, victim of a criminal offense, general composition of a criminal offense, qualification of a criminal offense.

Постановка проблеми. В науці кримінального права впродовж тривалого часу триває дискусія стосовно розуміння поняття об'єкта як елемента загального складу кримінального правопорушення. Історично в науці кримінального права сформувалася значна кількість теорій стосовно розуміння об'єкта як елемента загального складу кримінального правопорушення відповідно до яких в якості об'єкта необхідно розглядати: соціальні цінності; соціальні блага; інтереси і права; правоохоронювані інтереси та блага людини, суспільства, держави; суспільні відносини; соціальну оболонку суспільних відносин; правовідносини; блага та суспільні відносини; сфери життєдіяльності людей та інше. Невирішеним залиша-

ється питання про місце предмета кримінального правопорушення у системі ознак об'єкта. Одні вчені відносять предмет до самостійної ознаки об'єкта, інші стверджують, що він є різновидом певного елемента охоронюваних суспільних відносин, або взагалі пропонують розглядати в системі ознак об'єктивної сторони загального складу кримінального правопорушення. Стосовно питання про потерпілого як ознаку об'єкта загального складу кримінального правопорушення – то у науці кримінального права воно є малодослідженим.

Необхідність удосконалення наукового знання про об'єкт як обов'язковий елемент загального складу кримінального правопорушення та такі його ознаки як предмет

кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення обумовлюється його прикладною значущістю для кваліфікації кримінального правопорушення.

Наука кримінального права, як фундаментальна наука, покликана розробляти такий логіко-юридичний матеріал, який буде базисним для інших наук кримінально-правового циклу, тому обов'язковість вирішення зазначених питань не обмежується потребами виключно даної галузі.

Аналіз останніх досліджень. Об'єкт як елемент загального складу кримінального правопорушення та його ознаки досліджувались у працях українських науковців, а саме: П. П. Андрушка [1], Ю. В. Бауліна [2], В. І. Борисова [2], Л. П. Брич [3], С. Б. Гавриша [4], А. Н. Готіна [5], В. К. Гришука [6], В. П. Смельянова [7], А. Ф. Зелінського [8], М. Й. Коржанського [9], О. М. Костенка [10], Ю. О. Кучера [11], Є. В. Лашука [12], А. А. Музики [12], М. О. Мягкова [13], А. М. Орлеана [14], М. І. Панова [15], Т. І. Присяжнюк [16], М. В. Сенаторова [17], В. Я. Тація [18], В. М. Трубникова [19], Є. В. Фесенка [20], І. І. Чугуникова [21] та інших.

Мета статті полягає в тому, щоб за допомогою діалектичного, системного та формально-логічного методів з'ясувати поняття, значення та ознаки об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення у межах загального вчення про склад кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, розрізняють дві підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності: матеріальну (вчинення суспільно небезпечного діяння, яке заборонене кримінальним законом) та процесуальну (обвинувальний вирок суду). У межах матеріальної підстави виділяють фактичну і юридичну сторони. Фактична сторона передбачає вчинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння, а юридична – обов'язкову передбачуваність такого діяння як складу кримінального правопорушення в статтях Особливої частини КК [26, с. 106] (КК – в подальшому Кримінальний кодекс України). Загально відомо, що склад кримінального правопорушення – це система передбачених у КК об'єктивних і суб'єктивних, юридично значущих ознак, що визначає конкретне суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення. Задля правильної кримінально-правової оцінки будь-якого суспільно небезпечного діяння встановлюється точна відповідність фактичної та юридичної сторони. Академік М. І. Панов зазначає, що концепція складу кримінального правопорушення, на відміну від поняття кримінального правопорушення і його ознак, закріплених у ч.1 ст.11 КК України, що ґрунтується на формально-логічному визначенні даного поняття, базується на підставі системно-структурного аналізу кримінального правопорушення як явища реальної дійсності. Даний підхід дозволяє уточнити і деталізувати саме це явище (ціле) – кримінальне правопорушення – з урахуванням його структурних одиниць (елементів цілого) і взаємозв'язків між ними [15, с. 639]. Поняття «кримінальне правопорушення» і поняття «склад кримінального правопорушення» знаходяться не в суперечності, але в тісній єдності та взаємодії, оскільки відображають один і той самий об'єкт пізнання, але за допомогою застосування різних підходів. Тим не менш, зміст цих понять не збігається, адже вони співвідносяться між собою як явище (факт соціально-правової реальності) та юридичне поняття про це явище (юридична, кримінально-правова характеристика). Склад кримінального правопорушення – це правова модель, «трафарет», необхідний для відповіді на питання: «А чи є це суспільно небезпечне діяння кримінально каранним?». Виходячи з того, що категорії кримінального права – це гранично широкі за обсягом, фундаментальні поняття, у яких відображають і фіксують найзагальніші і найсуттєвіші ознаки явищ (фактів) реальної дійсності у сфері кри-

мінального права [15, с. 295-297], можна зробити висновок про те, що склад кримінального правопорушення є категорією кримінального права. З одного боку, склад узагальнює кримінальне правопорушення, а з іншого – деталізує. Склад як цілісний системний об'єкт характеризується елементами (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Зміст елементів складу становлять певні ознаки, які можуть бути обов'язковими або факультативними, але, якщо факультативна ознака прямо передбачена у диспозиції статті Особливої частини, вона набуває статусу обов'язкової для встановлення. Крім того, склад кримінального правопорушення являє собою «ядро» предмета доказування у кримінальній справі та безпосередньо впливає на межі доказування. Чим більше ознак введено законом до складу кримінального правопорушення, тим більше фактичних обставин потрібно встановити у справі, тим самим розширюються межі дослідження [25, с. 461-466].

Об'єкт є одним з обов'язкових елементів загального складу кримінального правопорушення. Правильне вирішення питань, пов'язаних з об'єктом, як обов'язковим елементом загального складу кримінального правопорушення має істотне практичне значення.

По-перше, класифікація об'єктів «по вертикалі» використовується законодавцем для кодифікації кримінального законодавства, шляхом об'єднання в межах одного розділу Особливої частини КК норм, що охороняють тотожні або однорідні суспільні відносини. Уявляється, що такий законодавчий прийом сприяє системності та логічній узгодженості закону про кримінальну відповідальність. Така структура КК сприяє: 1) розумінню принципу його побудови; 2) зручності використання. Приведення системи Особливої частини КК у відповідність до системи класифікації об'єктів, як зазначав професор М. Й. Коржанський, має полягати не тільки в тому, щоб у кожному розділі були вміщені кримінальні правопорушення, які досягають на один і той самий родовий об'єкт, але і в тому, щоб безпосередній об'єкт кожного із діянь, віднесених до цього розділу, лежав у площині цього родового об'єкта [9, с. 79-80].

По-друге, шкода виступає головним «мірилом» суспільної небезпечності, а характер останньої залежить від характеру того об'єкта, на яке посягає кримінальне правопорушення. Обсягом та розміром шкоди, яка заподіюється об'єкту обумовлюється ступінь суспільної небезпеки. Ступінь суспільної небезпеки, у свою чергу, визначає тяжкість вчиненого. Суворість покарання має визначатися саме тяжкістю злочинного посягання.

По-третє, значення виокремлення об'єкта у самостійний, обов'язковий елемент загального складу кримінального правопорушення пояснюється його важливістю для правильної кваліфікації діяння [27, с. 322-335]. Кваліфікація є важливим етапом у застосуванні кримінального права. Неправильна кваліфікація неодмінно призводить до помилки у застосуванні покарання та інших засобів кримінально-правового характеру. Відповідно до правил формальної логіки, саме об'єкт є тим обов'язковим елементом загального складу кримінального правопорушення, який при оцінці вчиненого слід встановлювати першочергово. Не встановивши того, чи відбулося взагалі посягання на охоронюваний об'єкт, перехід до встановлення ознак об'єктивної сторони видається нелогічним.

По-четверте, об'єкт, як обов'язковий елемент загального складу кримінального правопорушення забезпечує розуміння сутності, соціальної, політичної та юридичної природи кримінального правопорушення. Об'єкт – це завжди ті об'єктивні явища, процеси, яким заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. В науці кримінального права, як вже зазначалось, існує більше десятка різних концепцій розуміння об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення. Видается, що кримінальне правопорушення не здатне знищити або знівелювати охоронювані суспільні відно-

сини, адже суспільні відносини існують об'єктивно, тобто поза залежності від волі суб'єктів цих відносин. Кримінальне правопорушення слугує передумовою виникнення антисоціальних відносин, які певний проміжок часу існують паралельно з охоронюваними суспільними відносинами. Фундаментом для боротьби зі злочинністю, яка є змістом антисоціальних відносин, виступають приписи кримінального закону, які передбачають перелік видів покарань – актів реагування держави на такі відносини, що мають бути достатніми для виправлення винної особи.

Для того, щоб уникнути неясності понять, для уточнення їх змісту використовують операцію визначення понять. Визначальною роллю у формуванні понять відіграють суттєві ознаки, які визначають якісну специфіку предмета, тобто ознаки, пов'язані з природою об'єкта, що досліджується. Кожна з таких ознак окремо необхідна, а всі разом вони достатні для виділення саме цього предмета із сукупності подібних йому речей [26, с. 57-62]. На наш погляд, поняття кримінального права мають характеризуватися особливою точністю, формальною визначеністю та виваженістю, що надає можливість з'ясувати їхній зміст та обсяг. Наслідком такої вимоги для формування понятійного апарату кримінального права буде дотримання такого елемента верховенства права як юридична визначеність.

В науці кримінального права не досягнуто консенсусу щодо розуміння поняття «об'єкт загального складу кримінального правопорушення». Узагальнюючи різноманітні погляди, під об'єктом загального складу кримінального правопорушення розуміють те, на що посягає кримінальне правопорушення і чому завдається шкода або створюється загроза такого заподіяння. Визначення поняття об'єкта загального складу кримінального правопорушення у чинному КК відсутнє. Академік В. Я. Тацій вказував, що у статтях КК найчастіше містяться вказівки не на сам об'єкт, а на окремі елементи охоронюваних законом суспільних відносин чи на різні правові норми, що регулюють відповідні суспільні відносини [22, с. 183-189].

З цього приводу А. А. Музика та С. В. Лащук зазначають, що погоджуються з тим, що шкода внаслідок суспільно небезпечного діяння завдається окремій особі, групі осіб, суспільству, державі. Насправді, матеріальні чи нематеріальні цінності не можуть усвідомлювати завдану їм шкоду. Усвідомлення завданої шкоди або створеної загрози її заподіяння притаманне лише особі, громадян, суспільству в цілому тощо (як носіям інтересів, володарям певних цінностей). Однак не можна визнавати об'єктом злочину особу у відриві від суспільних відносин, суб'єктом яких вона виступає [12, с. 14-16].

Видається, що більшість кримінальних правопорушень завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння саме тим суспільним відносинам, які регулюються нормами права (приватного чи публічного). Зв'язки між суб'єктами суспільних відносин піддаються дедалі більшій правовій регламентації, що, пов'язано з розвитком суспільства, розгалуженістю сфер діяльності та неефективністю альтернативного урегулювання відповідних відносин. Суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет та територіальну цілісність; суспільні відносини, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина; суспільні відносини власності; суспільні відносини у сфері господарської діяльності; суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку – вочевидь, що вони регулюються правом. Але це не дає підстави стверджувати, що абсолютно всі суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону регулюються приписами права. Тим не менш, якщо визнати, що охоронювані суспільні відносини завжди регулюються відповідними нормами права, тоді постане питання у наданні чіткого та прийнятного переліку цих норм з посиланням на діюче законодавство.

Це не означає, що існують такі охоронювані суспільні відносини, які нічим не регулюються. Навпаки, в силу своєї різноманітності вони регулюються різними соціальними нормами – нормами моралі, релігії, звичаєм тощо. Слід зазначити, що суспільні відносини не можуть існувати без соціальних норм, Вони взаємодоповнюють один одного. Суспільні відносини завжди виражають чийсь інтереси – громадян, певних їхніх об'єднань, держави або суспільства загалом, власне, ці відносини об'єктивно і складаються для задоволення цього інтересу.

В науці кримінального права домінуючою видається позиція, згідно з якою об'єктом кримінального правопорушення є саме суспільні відносини.

Академік В. Я. Тацій слушно вказував, що суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони є певними зв'язками між людьми (суб'єктами відносин), що складаються в процесі їхньої спільної матеріальної та духовної діяльності на основі певного способу виробництва та специфіки, що виявляється на кожному шаблі природно-історичного розвитку суспільства. Отже, суспільні відносини слід розглядати як певний результат соціальної діяльності [22, с. 183-189].

Характеризуючи суспільні відносини слід виходити з їхньої структури, необхідно враховувати, що вони є сукупністю взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів: суб'єкти, предмет відносин та соціальний зв'язок. Якщо під час посягання спричиняється шкода одному елементу – вона неодмінно буде спричинятися всім іншим елементам. Лише пізнаючи це явище, його можна уявно розкласти на певні частини, адже за відсутності хоча б одного елемента суспільних відносин їх існування не можливе.

Якщо суб'єктивне право, юридичний обов'язок та інтерес охоплюються поняттям соціального зв'язку, то матеріальне або нематеріальне благо є предметом охоронюваних суспільних відносин. Суб'єкт відносин – це носій суб'єктивного права, обов'язку або інтересу. Безсуб'єктних суспільних відносин існувати не може. Якщо немає учасників відносин, то не існує й самих відносин, які завжди являють собою певний соціальний зв'язок між їх учасниками. Уявляється, що спільний інтерес є передумовою появи суспільного відношення, але одночасно і його породженням. Суб'єктами суспільних відносин можуть виступати держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні, фізичні особи [22, с. 183-189]. Учасником суспільних відносин виступає передусім конкретна особа зі своїми інтересами, правами та обов'язками. Саме те, що суспільні відносини є системою нормативних взаємодій між суб'єктами з приводу чогось, що їх зв'язує, і що обмежується певними нормами, дозволяє відрізнити ці відносини від іншої соціальної взаємодії: (наприклад, почуття, побудовані на дружніх стосунках або поваги однієї людини до іншої) [2, с. 28].

В теорії кримінального права також висловлюється думка про те, що об'єктом кримінального правопорушення є певна цінність або благо. Так, зокрема П. П. Андрушко вважає, що найбільш обґрунтованою в концептуальному плані є аксіологічна (ціннісна) теорія об'єкта кримінального правопорушення: об'єкт злочину – це соціальні цінності, які є об'єктом кримінально-правової охорони проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду [1].

Таку думку вочевидь поділяють і розробники Проекту КК, у ст. 2.2.1 якого об'єктом кримінального правопорушення визнається соціальна цінність, якій спричиняється шкода, передбачена у статтях 2.5.2–2.5.7 цього Кодексу [21]. Ймовірно, окрім іншого, Робоча група виходить з конституційного положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Таке розуміння об'єкта кримінального правопорушення не видається остаточно вірним з огляду на наступне.

По-перше, обґрунтованою видається думка тих науковців, котрі зазначають, що цінності – це завжди і виключно властивість свідомості людини; ціннісний вимір не є притаманним природі (об'єктивній реальності). У найширшому значенні під цінностями зазвичай розуміють явища дійсності (факти матеріального та ідеального світу), що мають певне значення для суспільства, його груп і окремих людей. Цінність – це значимість (когось, чогось) для людини – результат оцінювання. Залежно від позитивного або негативного сприйняття об'єкта оцінювання, цінності можуть поділятися на позитивні й негативні (блага та «антиблага» відповідно) [12, с. 34-37].

По-друге, визначення поняття об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення через цінність або благо як зазначається в літературі має незавершений та деяким чином звужений (обмежений) характер [15, с. 876], адже кримінальні правопорушення вчиняються не тільки з приводу благ, а й відносно «антиблаг» (вогнепальної зброї (ст. 262 КК), наркотичних засобів та психотропних речовин (ст. 305, 307- 309, 314-316, 320 КК), «наркогрошей» (ст. 306 КК), підроблених марок акцизного збору (ст. 216 КК), порнографічних предметів (ст. 301 КК), підроблених документів, печаток, штампів, бланків (ст. 358 КК) тощо. З'ясувати цінність або «антицінність» відповідних явищ та предметів, встановити їх соціальну сутність (корисність чи небезпечність та шкідливість) можливо лише у порівнянні з іншими їм подібними явищами, тобто розглядати їх у структурі суспільних відносин.

По-третє, оглядаючись на те, що у Проекті КК Робоча група пропонує відмовитися від поняття «суспільна небезпечність» як суттєвої ознаки кримінального правопорушення (ст. 2.1.1 Проекту), особливо важливо, щоб запропоноване у Проекті визначення об'єкта забезпечувало його розуміння як соціальної, політичної та юридичної категорії.

На наш погляд, зміст об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення не обмежується лише охоронюваними суспільними відносинами. У структурі досліджуваного поняття необхідно зафіксувати також такі його факультативні ознаки як предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення поряд з інтересом є передумовою та свідченням існування тих чи інших суспільних відносин (необов'язково охоронюваних КК). Якщо поняття «суспільні відносини» не є юридичним, а його застосування обґрунтовується необхідністю, то поняття «предмет кримінального правопорушення» є надбанням правничої науки. Видається, що найбільш точне визначення предмету кримінального правопорушення надав В. Я. Тацій, який вказував, що під ним слід визнавати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення [18].

У зв'язку з динамічністю та розвитком суспільних відносин, вбачається доцільним відносити до предмета кримінального правопорушення ще й нематеріальні явища, зокрема, інформацію (комп'ютерна інформація (ст. 361 КК), інформація з обмеженим доступом (ст. 361-1 КК), державна таємниця (ст. 111, 328 КК), комерційна таємниця (ст. 231, 232 КК)), електричну, теплову або інші види енергії (ст. 188-1 КК).

Предмет кримінального правопорушення є самостійною факультативною ознакою об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення, саме тому його не можна ототожнювати з будь-якими структурними елементами охоронюваних суспільних відносин. Хоча в деяких випадках предмет кримінального правопорушення та предмет охоронюваних суспільних відносин можуть збігатися. Насамперед,

коли предметом кримінального правопорушення виступають певні блага («позитивні цінності»). Найбільш наглядною простежується такий збіг у складах кримінальних правопорушень, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання на власність. Зокрема, діяння, передбачене диспозицією ст. 185 КК посягає на суспільні відносини власності, які виникають з приводу певного майна (як блага). Водночас предметом даного кримінального правопорушення виступає те саме майно, яким таємно заволодіває злочинець.

Слід зазначити, що предмету кримінального правопорушення далеко не завжди спричиняється шкода (шляхом знищення, пошкодження чи видозмінення). На наш погляд, таке є можливим у випадку, коли кримінальне правопорушення вчиняється з приводу певного «антиблага», тобто відносно предмета майбутнього суспільного відношення, що не поставлено під охорону кримінального закону внаслідок своєї антисоціальної спрямованості, а, навпаки, є забороненим. Іншими словами, предмету кримінального правопорушення не спричиняється шкода, якщо він не збігається з предметом охоронюваних суспільних відносин. Приміром, при придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, використанні та збуті підроблених документів на переказ (ст. 200 КК), останні виступають предметом даного кримінального правопорушення і водночас, у забороненому суспільному відношенні вони («антиблага») підміняють предмет (благо) охоронюваних суспільних відносин у сфері випуску в обіг документів на переказ. Суб'єктний склад нового антисоціального відношення характеризується: злочинцем, потерпілим, іншими жертвами кримінального правопорушення, а також, державою, яка зобов'язується належним чином відреагувати на порушення КК, відповідною діяльністю уповноважених осіб.

Поряд з предметом кримінального правопорушення, як факультативною ознакою об'єкта загального складу кримінального правопорушення доцільно виділяти ще одну факультативну ознаку об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення – потерпілого від кримінального правопорушення.

Очевидно, що потерпілого слід розглядати у структурі поняття об'єкта кримінального правопорушення через його тісний зв'язок із охоронюваними суспільними відносинами, адже потерпілий – це завжди суб'єкт, носій цих відносин. Законодавець, вказуючи на благо, право, інтерес, норму, а також потерпілого характеризує сам об'єкт як обов'язковий елемент загального складу кримінального правопорушення. Однак, як видається, не кожен суб'єкт суспільних відносин, на які здійснюється посягання може бути визнаний потерпілим у кримінально-правовому значенні. Суб'єкт (учасник) охоронюваних суспільних відносин та потерпілий співвідносяться як рід та вид. Потерпілого не можна розглядати складовою частиною, елементом суспільних відносин, на які посягає злочинець, навпаки, потерпілий є самостійною факультативною ознакою об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення поряд із суспільними відносинами та предметом кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права відсутня однозначність поглядів стосовно розуміння потерпілого від кримінального правопорушення. Існують діаметрально протилежні позиції стосовно суб'єктного складу потерпілого від кримінального правопорушення. На думку одних науковців, потерпілим є фізична особа, чий охоронюваний кримінальним законом благо (права, інтереси) були порушені або поставлені під загрозу порушення. Водночас, М. В. Сенаторов вказує, що: можна виділити такі класи потерпілих від злочинів: фізична особа (індивід, людина) як потерпілий від злочину (1); юридична особа як потерпілий від злочину (2); держава як потерпілий від злочину (3); інше соціальне утворення як потерпілий від злочину (4); суспільство в цілому як потерпілий від злочину (5) [17].

На нашу думку, потерпілим у кримінальному праві можна розглядати виключно фізичну особу, що обґрунтовується наступними міркуваннями.

Насамперед, таке розуміння виходить з аналізу діючого законодавства. З приписів ч. 1 ст. 37 КК (Уявна оборона), ч. 1 ст. 38 КК (Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення), ст. 46 КК (Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) безпосередньо ілюструється бачення законодавцем потерпілого саме як фізичну особу. У Загальній частині КК немає згадок про наділення статусом потерпілого іншого суб'єкта охоронюваних суспільних відносин (юридичної особи, об'єднань громадян, держави тощо), окрім фізичної особи. При цьому слід виходити з того, що норми Загальної та Особливої частини перебувають у відносинах підпорядкування, логічної узгодженості. Норми Особливої частини, що містять видові поняття, не можуть суперечити, а, навпаки, мають відповідати за змістом нормам Загальної частини, в яких фіксуються родові поняття. Тому дискусійною видається можливість віднесення, наприклад, держави до потерпілого у складах, передбачених ст. 109-114-1 КК, або юридичної особи – у ст. 364 КК, бо це буде суперечити вихідним для кримінального закону приписам Загальної частини.

А. А. Музика, Є. В. Лашук зазначають, що відповідно до словникового тлумачення не впливає можливість віднесення до потерпілого юридичну особу, інше соціальне утворення або державу, адже нею визнається людина, що дістала фізичну травму, зазнала матеріальних втрат, кривди [12, с. 73].

Нарешті, розуміння законодавцем потерпілого як фізичної особи має цілком конкретну практичну доцільність. А саме, надляючи потерпілого додатковими ознаками, законодавець: 1) фіксує підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння, що відображається у пропорційній санкції; 2) вказує на ті суспільні відносини, яким була завдана шкода у даному конкретному випадку. Приміром, безпорадний стан при насильницькому донорстві (ч.2 ст. 144 КК) є такою ознакою, що підвищує суспільну небезпечність вчиненого. Такі фізичні (біологічні) ознаки потерпілого як вік (ст. 150, п.2 ч.2 ст. 115, ч.3 ст. 120 КК та інші), стать (п.7 ч.1 ст. 67, ч.2 ст. 152, ч.2 ст. 153, ч.2 ст. 172, п.2 ч.2 ст. 115 КК та інші), стан здоров'я (ст. 139, ч.2 ст. 152 КК та інші) тощо підлягають обов'язковому встановленню при оцінці вчиненого. В інших випадках у КК може вказуватися на соціальні ознаки потерпілого. Такий законодавчий прийом має особливе значення, коли потерпілий від кримінального правопорушення є носієм кількох різних соціальних цінностей, і встановлення його соціального статусу є вирішальним для правильної кваліфікації.

Висновки. Об'єкт як обов'язковий елемент загального складу кримінального правопорушення та його ознаки є надзвичайно значущими і потребують подальшого осмислення та дослідження наукою кримінального права.

Важливість об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення та його ознак полягає у забезпеченні розуміння сутності, соціальної, політичної та юридичної природи кримінального правопорушення. Звідси впливає обґрунтування права держави застосовувати до винної особи передбачені засоби кримінально-правового характеру. Характер суспільної небезпечності діяння напряму знаходиться у залежності від характеру того об'єкта, на яке посягає кримінальне правопорушення. Об'єкт загального складу кримінального правопорушення та його ознаки є тим обов'язковим елементом складу, який при оцінці вчиненого слід встановлювати першочергово. Окрім іншого, об'єкт загального складу кримінального правопорушення та його ознаки є критерієм кодифікації кримінального законодавства, сприяє логічній узгодженості останнього.

Об'єкт кримінального правопорушення є одним з обов'язкових елементів загального складу кримінального правопорушення, обов'язковою ознакою якого є охоронювані суспільні відносини, що регулюються відповідними нормами. Суспільні відносини як обов'язкова ознака об'єкта загального складу кримінального правопорушення становлять не просто набір елементів, а взаємоузгоджену систему, яка складається з суб'єктів, предмета та соціального зв'язку. Коли під час посягання спричиняється шкода одному із елементів цих відносин – вона неодмінно буде спричинитися всім іншим елементам. Жодне кримінальне правопорушення не здатне знищити суспільні відносини, хоча і шкодить їх нормальному функціонуванню. Фундаментом для боротьби зі злочинністю, яка є змістом антисоціальних відносин виступають приписи кримінального закону.

У структурі поняття об'єкта як обов'язкового елемента загального складу кримінального правопорушення фіксується також такі його факультативні ознаки як предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення.

Предметом кримінального правопорушення як факультативною ознакою об'єкта загального складу кримінального правопорушення слід визнавати будь-які речі матеріального світу або нематеріалізовані явища, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення. Предмет як факультативна ознака об'єкта загального складу кримінального правопорушення може страждати, а може і не страждати від вчиненого кримінального правопорушення.

Потерпілий від кримінального правопорушення як факультативна ознака об'єкта загального складу кримінального правопорушення, це завжди суб'єкт суспільних відносин. Однак не кожен суб'єкт суспільних відносин, на які здійснюється посягання може бути визнаний потерпілим у кримінально-правовому значенні. Суб'єкт (учасник) охоронюваних суспільних відносин та потерпілий співвідносяться як рід та вид. Потерпілим у кримінальному праві, як видається, можна розглядати тільки фізичну особу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Наука і правоохорона*. 2008. № 1. С. 55-61.
2. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Х.: Вид-во Кроссрод, 2008. С. 28.
3. Брич Л. П. Значення видів об'єкта злочину і таких ознак, як предмет і потерпілий у розмежуванні суміжних складів злочинів між собою і для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету: Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 226-242.
4. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4-15.
5. Готин А. Н. Объект преступления в теории уголовного права. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України*. 2001. Вип. 3. С. 56.
6. Гришук В. К., Ортинський В. Л. До питання про поняття об'єкта злочину у сучасній науці кримінального права. Вибрані наукові праці. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 624 – 629.
7. Емельянов В. П. Понятие объекта преступления в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7-11.
8. Зелінський А. Ф., Куц В. М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків 1997. Вип. 2. С. 148-154.

9. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України. Ліра ЛТД. 2005. 252 с.
10. Костенко О. М., Ландіна-Виговська А. В. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101-105.
11. Кучер Ю. О. Об'єкт злочину як системоутворюючий елемент підстави кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* : зб. наук. праць. Луганськ. 2005. С. 50.
12. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання. Київ. Паливода А. В. 2011. 192 с.
13. Мягков М. О. Щодо проблеми об'єкта злочину в науці кримінального права. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2005. Вип. 2. С. 147.
14. Орлеан А. М. Людина як предмет злочину. *Право і безпека*. 2004. № 1. С. 127.
15. Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства. Харків : Право, 2020. 1160 с.
16. Присяжнюк Т. І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. Київ. ЦУЛ. 2007. 240 с.
17. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві України. Харків : Право, 2006. 208 с.
18. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. Харків : Право, 2016. 256 с.
19. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2001. Вип. 1. С. 81-88.
20. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9-12.
21. Чугуников І. І. Об'єкт злочину і виникнення правовідносин кримінальної відповідальності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. Вип. 2. С. 37.
22. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю. X. : Право, 2010. С.183-189.
23. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2020. С. 106.
24. Текст Проекту Кримінального кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf> (дата звернення: 05.11.2022 р.).
25. Бажанов М. И. Избранные труды. Харьков : Право, 2012. С. 461-466.
26. Логіка : підручник / за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. С. 57-62.
27. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2020. 704 с.